

րում ևս կան հայեր (Ամպնան, Մոճուկրատ, Սուլ, Տուլունգանգու ևայլն) իւրաքանչիւր տեղում 1—4 հոգի:

Ընդհանուր առմամբ նիւթապէս միջակ վիճակի մէջ են: Գաղթականութեան սկզբնական շրջանում Զաւայեան կղզիներէ առևտուրը գլխաւորաբար հայերի ձեռքն է եղել, սակայն հետեղհետէ անցել է եւրոպացոց ձեռքը. և սպասելի էր, քանի որ եւրոպացիք ընդհանրապէս մեծ դրամագլխի հետ միացնում են աւելի մեծ վաճառականական պատրաստութիւն և նախաձեռնող ոգի:

Զաւայեան կղզիներէ վրայ բնակւող համարեա բոլոր հայերը (շատ քիչ բացառութեամբ) խօսում են հայերէն, քանի որ մեծամասնութիւնը գնացել է Նոր-Ջուղայից, և երբեմն ևս օգնում են Ջուղայի ազգային հաստատութիւններին նիւթապէս: Հասկանալի է, որ այս փոքրիկ գաղութը չունի ապագայ, եթէ մինչև այժմ էլ մնացել է Ջուղայում հայութիւն, նախ շնորհիւ նախնիքների հիմնած ազգային հաստատութիւնների և երկրորդ շնորհիւ շարունակ Ջուղայից գնացողների: Տեղում ծնուողներն ու կրթուողները մեծ մասամբ արդէն խորթացած օտարացած են (բացառութիւններ քիչ կան), չգիտեն իրանց մայրենի լեզուն, չեն հետաքրքրւում ոչ մի ազգային գործով:

ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

„Русское Богатство“, № 3.—Ռուս-ճապոնական ընդհարումը առիթ է տուել ռուս օտարակեր հրապարակախօսներից մէկին՝ Մենշիկովին „Нов. Вр.“-ի միջոցով տարածել այն հրէշաւոր միտքը, թէ ներկայ պատերազմն արդիւնք է հրէական ագիտացիայի այն երկրներում, ուր մամուլը և բիրժան նրանց ձեռքումն է: Արիւնով ասիացիներ՝ ասում է Մենշիկով, դուրս եկած մերձաւոր արեւելից՝ հրէաները առաջին հարուածը տալիս են հէնց Ասիայից—Հեռւոր Արեւելից: Հարկւր տարի է, որ մենք յետաձգում ենք հրէական հարցը և ասա ներքին ախտը դուրս է տալիս այժմ շարանշան կերպարանքով: Ռուսաստանից խոյս տուածները

մեր դէմ կօալիցիա են կազմակերպում, մեր թշնամիներին փոխառութիւններ են դառնում և ճապոնական կայսրին զրահաւոր են մատուցանում ընծայ:

«Рус. Богат» իր № 3-ում խօսք չի դառնում նշաւակելու անմոռութեամբ հրէշաւոր այս մեղադրանքը:

«Վերջին ժամանակ շատ բանի սովորեց մեր զրականութիւնը, ասում է յիշեալ ամսագիրը. բայց նա քիչ անգամ էր տեսել անմիտ շողակրատութեան և թունոտ շարութեան այնպիսի զուգակցութիւն, որպիսին կարողացաւ ստեղծել պ. Մենշիկով յիշեալ տողերով:

«Պ. Մենշիկովը հասակ առած մարդ է և ցանկանում է խօսել նոյնպիսի

մարդկանց հետ, բայց և այնպէս նա հնարաւոր է գտնում հաւատացնել իր խօսակէցներին, որ Անգլիան և Ամերիկան ենթարկուած են հրէաներին և իրազործում են նրանց ցանկութիւնները միջազգային բաղադրականութեան մէջ:

Ռուսաստանի դէմ ոչ մի կօալիցիայի մասին տակաւին խօսք չկայ, բայց պ. Մենշիկով արդէն յայտարարում է, թէ մեր երկրից դուրս զնանացած հրէաները (որոնք, Վայտչպելան դերձիկները, թէ՛ Նիւ-Եորկի արհեստատուները) մեր դէմ կօալիցիա են պատրաստում: Ճապոնիան դեռ ևս փոխառութիւն չի կնքել, բայց պ. Մենշիկով արդէն շտապում է հռչակել, որ նոյն հրէաները մեր «երկրից» մեր թշնամիներին փոխառութիւն են պատրաստում: Լքազրեք սպրդեցին մի անհիթեթութիւն այն զրահաւորի մասին, որ իւր թէ մի քանի ամերիկացիներ մտադիր են զնն Ճապոնիային ընծայելու համար, և ահա Մենշիկով և այս արտոգոր փաթաթում է հրէաների վրէժն՝ միտացնելով իր հաւաքած յիմարութիւններին կոյտին:

Չեանքի սովորական պայմաններում ստույգեան այսպիսի կոյտին ողջմիտ մարդիկ նայում են և շտապում անցնել: Բայց դժբախտաբար լինում են և այնպիսի պայմաններ ժամանակի և տարածութեան մէջ, երբ նոյնիսկ այս աստիճան ստայոգ ցընորները կարողանում են ոտանալ որոշ նշանակութիւն: Ահա թէ ինչու Մենշիկովի աղչեցուցիչ գիտերը չի կարելի թողնել առանց ուշադրութեան: Առաջին պ. Ամֆիտէտորովը զրանց վրայ ուշք դարձրեց: «Русь»-ի մէջ տեղաւորած բուռն վրդովմունքով լի յօդուածով նա ցոյց տուց, որ հրէաների գլխին բարդելով ռուս-ճապոնական պատերազմի՝ մեղքը՝ Մենշիկով հրապարակ է նետում մի անմիտ ու կեղառտ բամբասանք, որ մի նպատակ միայն կարող է ունենալ—զրգուել և առաջ բերել հրէական նոր քարգեր: Այսպիսի մի բամբասանք էլ անկի զգու-

լի է դառնում, բանի որ նա տարածում է հէնց այն ժամանակ, երբ տառնակ հազար հրէայ զինուորներ ռուս դրօշակի տակ կանգնած՝ պատրաստում են իրանց արեւը թափել ռուս ընկերներին հետ:

Երբ գրողին մնում է քննադատութեան մի հատիկ միջոց—բամբասանքը, մի հատիկ զէնք վիճարանութեան—զրպարտութիւն, նա զադարում է զրող լինելուց և անցնում է այն մարդկանց բանակը, որոնց զրպարտները միմիայն թիւրիմացութեամբ կարող է զրականութեան հետ խառնուել: Մենշիկովը վճռականապէս անցաւ այդ օրհասական շնմբը, և որքան էլ տգեղ լինի այդ տեսարանը ինքնրոտինքեան, նրանում կայ զոնէ այն միթեարիչ կողմը, որ այսպիսով վերջ են առնում բոլոր թիւրիմացութիւնները:

«LA REVUE» հանդիսի մարտ. 15-ի համարում մի հետաքրքիր բանակի կայ ցեղերի գերազանցութեան հորքի մասին: Բանակաւորներն են մի կողմից Զարյ Ռեյհէ՝ Պարսիկի բժշկական ֆակուլտէի յայտնի պրոֆեսորը, որ նախագահ է «Société d'arbitrage entre nations»-ի—Ազգերի միջև իրաւաբար համաշխարհային խաղաղութեան և եղբայրակցութեան դատի պաշտպաններից մէկը, իսկ միւս կողմից La Revue հանդիսի տնօրէն—խմբագրապետ Ժան Ֆիլեօ:

Վէճի տուիթ է տուել ռուս-ճապոնական պատերազմը: Բայց երկու հակաձողներն էլ լինելով գիտութեան մարդ, բնականաբար բանականութիւնը գուրկ է որեւէ քաղաքական ներկայութիւն և դառնում է սկզբունքի և զաղափարների շուրջը:

Ռիշէ պնդում է այն սովորաբար տարածուած մտքի մասին, թէ կան ցեղեր, որոնք տակի օժտուած են, քան թէ միաները: Օրինակ՝ «այլիտակ» ցեղը անվիճելիօրէն բարձր է «զեղին» և «սեռ» ցեղերից: «Պառավարութեան, լեզուի, բարքերի, կրօնքի, ինչպէս և

սահմանադրելու տարբերութիւնները մահերեւոյթային են, առում է Ռիշէ, և մարդկային էակը մնում է դարձեալ միևնույնը: Մեծացրէ՞ք մի ֆրանսիացի երեխայ հոռմում և մի ուրիշը հզին-բուրգում, դժուար թէ կարողանաք առաջինը դանադանել խաղացիներէց և երկրորդը սկովտիացիներէց: Սակայն ինչ վերաբերում է ցեղի տարբերութեան, այդ բոլորովին ջոկ բան է: Մեծացրէ՞ք մի ճապոնացի երեխայ հոռմում, Լոնդոնում, Մադրիտում կամ Բերլինում, նա կը մնայ միշտ ճապոնացի, այսինքն դեղին ցեղից: Ուրեմն սպիտակ և դեղին ցեղերի մէջտեղ կայ մի անուրանալի տարբերութիւն. և քանի որ կայ տարբերութիւն, պէտք է նրանք իմացականութեամբ կամ հաւատար լինեն և կամ մէկը միւսից բարձր: Այդ, ինձ թւում է, որ այդ մասին կասկած անգամ չի կարող լինել—սպիտակ ցեղի գերազանցութիւնը մի արհեւրելի, բացարձակ ճշմարտութիւն է: Թէ այդ գերազանցութիւնը իրատունք է տալիս ըստպիտանքին լինել նենգաւոր, ստախոս, կողոպտիչ, անգութ, բարբառոս—այդ տեսակ մի կարծիք ինձ վերագրելը պարզապէս վիրատրական է: Ես պնդում եմ միայն, որ սպիտակները դեղիններից բարձր են, և կը փորձեմ ապացուցանել: Ապա Ռիշէ՝ ներկայացրենով ամբողջ արևմտեան քաղաքակրթութիւնը որպէս արդիւնք բացառապէս սպիտակ ցեղի հանճարի՝ շարունակում է.

«Վուլտուրական և քաղաքական այս անհուն յաղթանակների փոխարէն ինչ ունեն դեղինները— ոչինչ կամ գրեթէ ոչինչ, շարունակում է Ռիշէ: Մեր կարծիքի քաջութիւնն ունենանք և անկեղծօրէն խոստովանենք այն, ինչ որ մտածում ենք գաղանապէս— ճապոնացիները ճարպիկ նմանողներ են. ահա թէ ինչ է նրանց ձիւրը:

Հետևողութիւնը:

Այդ մարդիկը մեզ նման մարդիկ են. նրանք մեր եղբայրներն են, իրաւ, բայց մեր ստորին եղբայրները. այս էլ

չի կարելի կասկածի տակ դնել: Այժմ ինչ պէտք է լինի իմ եզրակացութիւնը: Զատ պարզ է այն և կարող է ամփոփուել մի բառի մէջ—արդարութիւն: Երբ հարցը մի մարդկային էակի մասին է, թող նա լինի մեր հաւատար կամ մեղանից ցածր, մենք ստիպողական պարտականութիւնն ունինք նրա նկատմամբ լինել արդար: Մի խափշիկի կամ մի սպիտակի նկատմամբ դրժել այդ պարտականութեան—ոճրագործութիւն է: Ես նոյնիսկ կը պնդեմ, թէ քանի որ մենք դեղիններից բարձր ենք, պէտք է մեր գերազանցութեան ապացոյցը տանք մի աւելի բարձր բարոյականութեամբ: Զատ յաճախ եւրոպացի դիւնուորներ իրանք իրանց թղլ են տալիս ոճրագործների նման վարուել ընդիներէ հետ: Ո՛չ, հազար անգամ ոչ. մի բարձրագոյն ցեղի պատկանելը ոչ մի իրաւունք չի տալիս անիրաւութիւն գործելու:

Ու պրոֆ. Ռիշէ վերջացնում է հետեւեալ կերպով.

«Պէտք է մտահոգութիւնից շահաւորել մարդկութեան ապագայի հարցը: Եթէ պատմութեան մէջ երևան դար այն անխմտ, անհաւատալի փաստը—սպիտակ ցեղի ջնջումը կամ տիրապետութիւնը դեղին ցեղի կողմից—դա նոյնքան մեծ կատակիւրմ, աշխարհաքանդութիւն կը լինէր, որքան եթէ մեր երկրազնդի վրայ իշխէր օգնեւոր-թաքանական (météorite) ամենաստորսափելի երկայթը, որովհետեւ մարդկային ապագայ բախտը կը վտանգուէր: Մեհեանները, պագոտները, կարիկատուները և միավանկ լեզուները մեր արիական շրեղ քաղաքակրթութիւնը կը փոխարինէին, ու այդ կը լինէր մի վերադարձ դէպի անասնականութիւնը:»

Ժան Ֆինո տաղանդաւոր խմբագրապետը հաստատելով, որ Revue-ն միշտ արդարութեան դատն է պաշտպանել ամեն ժամանակ, երբ առիթ է ներկայացել, ինչպէս օրինակ՝ հայերի դատը «Վարմիր Սովետան» դէմ, կուրացիներէ դատը սպանիացիներէ դէմ,

Ֆիլիպպինների դատը ամերիկացիների դէմ, բռնիքների դատը անգլիացիների դէմ ևայլն ևայլն—դարձեալ հըրապարակ է ինչուս խօսելու նոյն արդարութեան անունով ի նպաստ դիւններին:

«Երբ մեզ հաւատում են, զբում է Ժան Ֆինո, որ ցեղերի անյաղթելի ճակատազբախանութիւններ կան, պարզապէս ուրանում են առաջադիմութեան օրէնքը: Հաստատել՝ թէ մարդկութեան մի մեծ մասը դատապարտուած է բնախօսական (ֆիզիօլոգիական), մտաւորական և բարոյական անշարժութեան, պնդել է, թէ 1) զիտութիւնն ու ժամանակը անկարող են մեր մարմնի և մեր մտքի մէջ կատարելու տարբերան փոփոխութիւններ: 2) Մինչդեռ մենք հռչակում ենք էվոլյուցիայի յաղթանակը կազմակերպուած էակների ստեղծագործութեան և կազմութեան սահմանում, նոյն էվոլյուցիան չպէտք է կարողանար մի պարզ փոփոխութիւն առաջ բերել մարդկանց՝ իրարից զանազան՝ ստորադաս յատկութիւնների մէջ: Այսինքն թէ հակասութիւն կը լինէր հաստատել, որ էվոլյուցիան կարող է այնպիսի մի մեծ դեր կատարել, որպիսին է մարդկային էակների ստեղծագործութիւնն ու կազմակերպութիւնը, և նոյն այդ էվոլյուցիան անկարող է աւելի չնչին փոփոխութիւններ առաջ բերել մարդկանց այլեայլ յատկութիւնների մէջ:

Եւ յետոյ ինչի՞ մէջ են կայանում այդ տարբերութիւնները: Մեզ ասում են՝ ֆիզիօլոգիական, իմացական և բարոյական շրջանում: Այդ տարբերութիւնները փոփոխուում և բարեշրջւում են մեջավայրը կազմող բնութեամբ պատճառների փոփոխման ազդեցութեան տակ: Մկանք նախ զոյնից, որը սպիտակների ձեռքին զլխաւոր գէնք է ծառայում: Եւ Ժան-Ֆինո մի շարք վերին աստիճանի հետաքրքրական փաստերով դալիս է այն ուշադրաւ եզրակացութեան, որ փոխելով կլիման՝ դեղնամորթներն ու սևամորթները կորցնում են իրանց

զայնի ուժգնութիւնը մի բանի սերընդից յետոյ:

«Մեր աչքի առաջ է, շարունակում Ժ. Ֆինո, որ կատարւում է ստեղծումը „ամերիկեան“ այն ցեղին, որ Միացեալ-Նահանգների միջապայրի ազդեցութեան տակ հիմնովին կերպարանափոխւում է: Ժամանակակից ամերիկացին մօտենում է Ամերիկայի բնիկներին և աչքի է ընկնում այն բնորոշ դժով, որ նրա գէնքի ստորին մասը համաբնաքանակին է հակառակ անգլիացիների ձուածն ղիմագծութեան: Պրուներների կարծիքով՝ եանկին 2-րդ սերնդից յետոյ մօտենում է կարմրամորթներին և սկսում է լինել լինապ, իրոկուա կամ չերոկի վայրենի ժողովուրդների դիմագծութեան նշանները ցոյց տալ: Այդ փոփոխութիւնները ժամանակի ընթացքում այնքան պիտի շնչոտեն, որ Կարպատների կարծիքով պիտի զայ մի օր, որ ամերիկացին ինքն իրան թողնուիով՝ պիտի փոխուի կարմրամորթի...»

Բայց անցնենք այն հռչակաւոր „զլխային նշան“-ին (indice cephalique), որին պարտական ենք մանաւանդ մարդկանց երկու մասի՝ տէրերի և պարենների դժբախտ բաժանումը:

Ներկայ մարդարանները՝ հակառակ Արիստոտելի տեսութեան, զմուսն են ի նպաստ մեծ զլուխների, որոնց նկատում են ուժեղ զլուխներ: Գլխի կազմութեան ձևը—նայելով թէ dolicho կամ brachycéphalique է—ցեղի բարոյական և իմացական արժէքն է որոշում: Գանդերի ձևական՝ մորֆօլոգիկ տարբերութիւնները մարդկանց մէջ ստեղծում են մի մեծ վնաս: Զնորհիւ այս զոգորիկ տեսութեան է, որ լայն և նեղ դանդ լանցող մարդկանց մէջ բացառին մի հակա-սոցիալական կռիւ և քարոզեցին տառապանքն ու միայն այլեայլ որոշ ցեղերի և ժողովուրդների միջև, այլևս միևնոյն երկրի բնակիչներին միջև:

Պ. Ֆինո դանգարանական այդ տեսութեան համեմատ մի շարք փաստեր յիշատակելով, որոնք՝ տեղի ուղու-

Թեան պատճառով՝ չենք կարող առաջ բերել, հասնում է հետեւեալ եղբակացութեան.

«Ինչ հետեւութիւն կարելի է հանել այդ փաստերից – Թէ դանգաբանական այդ բոլոր գիտողութիւնները մեզ աչինչ չեն սովորեցնում ժողովուրդների իմացական կարողութեան և բարոյական հակումների մասին: Եթէ մենք գտնաշարական այդ բոլոր քմայքներին, ֆանտազիաներին իրական տրփէք վերադրենք, ցեղերի հաւասարութեան տեսակէտով ամենատարօրինակ հետեւներն են պիտի յանգնենք: Պէտք էր այն ժամանակ զլիսալին նշանի ցուցմունքի համեմատ միեւնոյն մակարդակի վրայ դնէինք բուշիմաններին և Ռուսիյանի ֆրանսիացիներին, տելուդներին և հիւաիի ֆրանսիացիներին, Բրազիլիայի նահւկաններին և Լիմուդնի ու Պետիկորի ֆրանսիացիներին և ընդհանրապէս մորզուաններին ու այլ վտտակներին ֆրանսիացիներին, երդպական քաղաքակրթութեան և բարոյականի ամենատարտալայտիչ տեղի հետ»: Պ. Ֆինո անցնում է մի ուրիշ տեսութեան, այն, որ պնդում է, թէ ուղիղ ծանրութիւնը համադատասխանում է իմացականութեան աստիճանին. այս տեսութեան հակառակ էլ նա առաջ է բերում անհերքելի փաստեր, որոնք ժխտում են ուղիղի համեմատական մեծութեան արժէքը մտաւոր ընդունակութիւնների տեսակէտից:

«Բարոյական և խմցական տարբերութիւնները նուազ խնդրի առարկայ են և պահանջում են միայն մի համառօտ պատասխան: Մեր մտայնութիւնը (mentality) կազմում է մանաւանդ շնորհիւ այն աղբիւրների, որ նրան սնուցանում են: Ճապոնացիները արեւմուտքի քաղաքակրթութեան նորեկներ, տիրացել են արդէն այդ քաղաքակրթութեան բոլոր մոլութիւններն և բոլոր առարկաները: Նրանք համարեա եւրոպացիներ են իրանց պատերազմաւէր կրքերով, օտարականի դէմ ասելութեամբ, դրամաբրութեամբ և նացիոնալիստական

վայրագ բնագիշերով: Մինչդեռ չինացիները պատերազմի և պրոֆեսիոնալ զինուորականների համար խոր արհամարհանք են տածում, ճապոնացիները՝ եւրոպայի և մանաւանդ իրանց անմիջական ուսուցիչների, գերմանացիների այդ խելացի աշակերտները անասնական ուժի հանդէպ նոյնքան յարգալից են դարձել, որքան գերմանացիները... Ինչով ենք մենք նրանցից բարձր... կրօնքի մասին նրանք վարում են համարեա գայթակղեցուցիչ ներդրմբտութեամբ, որպէս թէ երկրի ազգաբնակչութիւն Սպինսերի նման փիլիսոփաներից և Բերթրոյի նման գիտուններից կազմուած լինէր. նրանք առանձնաշնորհալ դասակարգեր համարեա թէ չունեն: Բայց համբերութիւն: Մեղին մի ֆինոսսակաց ֆէոդալիտեա, կալովտալիստ կազմակերպութեան այդ վոնք արտադրութիւնը հետզհէտէ կազմուելու վրայ է... նրանց գիտական և իմացական առաջադիմութիւնները աշնցուցիչ են, որովհետեւ ամեն տարեւայնեղ լոյս տեսնող հատորներ թիւր՝ ճապոնեան աշխատող և ուսանող երկրներ ի առաջին շարքումն է դետեղում: Ամեն անգամ, երբ նեղութիւն են կրում նրա գեղարուեստներից մինը ուսումնասիրելու. զմայլուած են մնում նրանց անակնկալ հանճարի առաջ: Էդ. դը Գոնկուր, որ ամբողջ տաղը տարի ուսումնասիրել է Հոկուպայիին, այն նկարիչը, որ իր դարձները «գծադրութեան գծուած սիւրահար» ստորագրեց, մեզ ներկայացընում է Հոկուպայիին իրրե մի տիեզերական հանճար, աշխարհի ամենախնքնատիպներից մինը»...

Ու պ. Փան Ֆինո վերջացնում է իր յօդուածը հետեւեալ խօսքերով.

«... Թողնենք նոյնիսկ, որ մեր համակրութիւնները մոլորուն լաւ կամ վատ բնուած շահերի անունով, բայց զղուշանանք այդ շահերի համար զոհել մարդկանց հաւասարութեան նուիրական և էական ոկղունքը, հակառակ նրանց գանդի ձեւին, մորթի կամ բնութեան ուժերը աստուածացը-

նելու եղանակին: Ջնջելով կամ տկարացնելով այդ սկզբունքը՝ լայնօրէն բաց ենք անում դուռը բոլոր անարգարութիւններին առաջ»...

Համդէտ Ամսօրեայ. Մարտի համարում կարդում ենք հետեւեալ տողերը հայկական ամսադասարանքում մասին.—Մեզի՛ աւելի իւր «Էջմիածնի Աւետարանով» *) ծանօթ պրոֆ. Ստըզովսկիի մեր մամլէն լոյս աշխարհ հանեց ուշագրաւ գործ մը՝ որ Հայոցս ճարտարապետական արուեստին համար արտաքոյ կարգի մեծ նշանակութիւն ունի**): Գրուածքը արուեստագիտական բողոք մըն է ընդդէմ այն՝ իւր հնութեամբն և ճարտարապետական յօրինուածով կարի նշանաւոր—մանաւանդ գերմանացւոյ համար—Ասիւէնի մայր եկեղեցին նորոգողներուն, որոնք յիշեալ եկեղեցւոյն ճարտարապետական ոճը՝ նորոգութեան միջոցին, փոխանակ անխախտ պահելով ազիտութեամբ կ'եղծանեն ու կը փճացընեն:—Պրոֆ. Ստըզովսկիի նորոգիչներուն աշաց միտքն ի բաց պարզելով՝ մատնանիլ կ'ընէ Ասիւէնի մայր-եկեղեցւոյն ճարտարապետական ոճին սակից յառաջ գալը, որ սչ թէ բիւզանդական հռոմէականն է, ինչպէս մինչև հիմայ առհասարակ կը կարծուէր, այլ արեւելքէն, Փոքր Ասիայէն—Հայաստանէն: *Germigny-des-Prés*, Ասիւէնի *Dom*-ը և ընդհանրապէս կարողնդեան ոճով շինուած եկեղեցեաց յատկապէս, ճարտարապետական շինուածքն և յօրինուածութիւնը՝ Հայաստանի հին եկեղեցեաց և մանաւանդ Հ. Գառնիի

*) *Byzantinische Denkmäler I: Das Etschmiatsin-Evangeliar. Beiträge zur armenischen, ravennatistischen und syro-ägyptischen Kunst.* Wien, 1891. Հայ թրգմ. Հ. Գիւրգիսեան, Վիեն. տպ. Միլիթ. 1892:

**) *Der Dom zu Aachen und seine Entstehung.* Ein kunstwissenschaftlicher Protest von J. Strzygowski, Wien, 1904.

Նանիւր պեղելով դուրս հանուած ս. Գրիգորի եկեղեցւոյն յատկապէս հետ գրեթէ բոլորովն նոյն է *): Ստըզովսկի կ'ըսէ, այս հայկական եկեղեցւոյն՝ իւր տեսակին մէջ մի միակ շինուածք ամենամեծ մտադրութեան արժանի է: Ս. Գրիգորի եկեղեցին արեւելքի և միանգամայն արեւմտքի քրիստոնէական արուեստի պատմութեան համար արտաքոյ կարգի նշանակութիւն ունի. 650 թուականը որոշ է, որով մեր աչքը կը բացուի այնպիսի ժամանակի մը ձևերուն հարստութեան վրայ, զոր մենք կարճ ու կտրուկ «Բիւզանդեան» ըսելով կը մնցընենք: Սակայն այս Էջմիածնի քով եղած չէնքը դժուարին է անձուկ մտքով «Բիւզանդեան» անուանել, վասն զի Գ. Պոլսէն կախում չունի: Մանաւանդ թէ այն «հատեան» անկեան յատուկ արտադրութիւնն է, զոր Ստըզովսկի կը յայտարարէ այն գլխաւոր գետիններէն կամ աղբիւրներէն մէկը, ուսկից քրիստոնէական արուեստին ձևերը կը բխեն: Փ. Տէր-Մովսէսեան իւր «Հայ գիւղական տուն» գործին մէջ հին Հայոց տան հին արեւելքի հետ ունեցած կապակցութիւնը կը ցուցնէ, ինչ եկեղեցիներուն նկատմամբ ակնի միտեալ է բոլորովն յունական աղբիւրութիւնն ընդունելու, սակայն պէտք է միտ դնել թէ այն յունական աղբիւրութիւնը Գալադովկիայէն էր, և պրոֆ. Ստըզովսկիի «*Kleinasiens*» մատենին մէջ կարդալ թէ այն ինչ յունականութիւն է. գեղարուեստի նկատմամբ ըստ ինքեան ոչինչ, որովհետև Գալադովկիոյ յիշատակարանները պարզապէս արեւելեան են: Հայաստանի և Բիւզանդիոնի մէջ՝ ճարտարապետութեան նրկատմամբ եղած աղբիւրն ակնի արեւելքէն արեւմտք եղած գաղթականութիւնն է քան թէ հակառակը: Սրբալմամբ կամ դիտմամբ «հայ» յորջոր-

*) Ս. Գրիգորի եկեղեցւոյ վրայ մասնագիտօրէն զբիւր է մագիստրոս Տէր-Մովսէսեան (նուսերէն) Կայսերական Հնագիւ. Հնդ., VII., 1903:

Ջուած Վասիլ Առաջնով (867—887) կը սկսի ուղղութիւն մը, որուն հետքերը գեղարուեստից բաղմամբիւ ճիւղերուն մէջ կ'երևան. այն աստիճանները և անկէ շատ յառաջ կը տեսնենք որ Հայք քաղաքակրթութեամբ ամէնէն երկու տեղեր կը գաղթեն, մանաւանդ երուսաղէմ և Եգիպտոս՝ ուր յիշատակարաններն ալ անպակաս չեն, և այս տեղերէն ալ ելլողաւ: Ասիւնի մայր-եկեղեցւոյն և ի մասնաւորի *Gerontov des-Prés* (Օրլէանի քով) ժամին շինուածքն իւր ճակատին վրայ կը կրէ իսկական արեւելեան կնիքը. այնպէս որ «մանրամասն տեղեկութիւն շունեցողները զույգ ժպտին, կը զրուցէ պրոֆ. Սաշլըովսկի, եթէ ըսեմ որ

անկարելի բան չէ թէ յիշեալ եկեղեցւոյ շինութեան մէջ հայ մը մասնակից եղած ըլլայ»։—Հայկական ճարտարապետութեան ուսումը դեռ որբոցի մէջ է, ինչ կ'ըսենք, տակաւին խանձարոյ մէջ ալ չէ ճեսած ենք հայ ճարտարապետներ՝ որոնք՝ երբ մեզմէ լսած են թէ հայկական ըսուած ճարտարապետական ոճ մըն ալ կայ՝ արհամարհական քմծիծաղով մը խոտած են... Չառ իրաւացի է պրոֆ. Սաշլըովսկիի ըսածը թէ—Դուք՝ Հայերը չէք գիտեր թէ ինչքր ունիք. հայկական արուեստը մասսամբ իւրի մարտարապետութեան զարգացման մեջ առաջնորդի դեր ունեցած է:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԻՑ

Բազուից, երգուեալ հաւատարմատար Ս. Ս. Յաւութիւնեան նուիրում է 1904 թ. ընթացքում միւմի օրինակ «Մուրճ»—1) Վերին Աղղանի գիւղական դպրոցին. 2) Քարմանսարայի գիւղական վարչութեան. 3) Դիլիշանի գիւղական վարչութեան. 4) Ղարադաշի գիւղական վարչութեան. 5) Մեծ-Ղարաքիլիսայի գիւղական վարչութեան:

Բազուից, երգուեալ հաւատարմատար Յ. Յ. Սաղաթելեան նուիրում է 1904 թ. ընթացքում միւմի օրինակ «Մուրճ»—1) Ալիքուչակի հասարակութեան. 2) Բաշ-Աբարանի գիւղական վարչութեան. 3) Մողնու ս. Գէորգ վանքին. 4) Մակուի ս. Թադէոս Առաքեալի վանքին. 5) Աշտարակ, Ղարաքիլիսայի գիւղական վարչութեան:

Յիշեալ հասցէներով արդէն ուղարկուած են լոյս տեսած համարները: Խմբագրութիւնս խնդրում է ուղարկած համարները չստանալու դէպքում իսկոյն յայտ-